

Vazebné vztahy jako příčina sociálně patologických jevů (průvodce studiem)

PhDr. Jana Kvintová, Ph.D.

Cíle:

- Vymežit základní teorii vazebných vztahů.
- Popsat základní typy vztahových vazeb.
- Identifikovat důsledky nejistých vztahových vazeb.
- Prezentovat souvislost mezi nejistou vztahovou vazbou a sociálně patologickými jevy, příp. dalšími psychopatologickými jevy.

Průvodce textem:

Předložený text představuje základní teorii vztahující se k vytvoření tzv. attachmentu. Teorie attachmentu je poměrně rozsáhlá. My se budeme věnovat vývoji citové vazby, seznámíme se s různými typy vztahových vazeb od bezpečné po nejistou dezorganizovanou. Nastíníme také důsledky nestabilních citových vazeb v dospívání a neposlední řadě i souvislost mezi nejistou citovou vazbou v raném dětství a sociálně psychologickými jevy.

Vymezení terminologie

Termín „attachment“ lze přeložit poněkud obtížně. V odborné literatuře se setkáváme s termíny jako je např. „přilnutí, přimknutí, vztahová vazba“ či „citová vazba“.

Citové pouto dítěte k pečující osobě vytvořené v raném dětství můžeme považovat za jeden z určujících faktorů vývoje osobnosti. Pečující osoba poskytuje dítěti ochranu a bezpečné zázemí. Dle Kulíška (2000) se citové pouto od matky k dítěti začíná utvářet již v prenatálním období. Dítě přichází na svět s vrozenou potřebou po kontaktu a vztahu s blízkým člověkem (mimo dalších potřeb jako jsou potřeba jistoty a bezpečí, potřeba podnětů, potřeba smyslu aj.). Pokud tyto potřeby nejsou saturovány minimálně jednou stabilní pečující osobou, může začít dítě vnímat svět jako nebezpečné, ohrožující místo, což se následně může odrazit i na utváření pozdějších interpersonálních vztahů. Podle některých odborníků je utvořená

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

základní podoba citového přilnutí poměrně trvalá a je později obtížněji modifikovatelná. Dítě má tendenci vytvářet stejně kvalitní či nekvalitní vztahy k dalším osobám mimo rodinu (O'Connorová, McCartneyová, 2006).

Teorii attachmentu, nebo-li vývojem vazebného chování se zabýval John Bowlby od 40.let 20.století. Vycházel z tradičního psychoanalytického konceptu a etologie. Za spoluzakladatelku této teorie je považována klinická psycholožka Mary D. Salter Ainsworthová, která jeho teorii verifikovala v praxi.

Bowlby (2010) byl ovlivněn tzv. imprintingem, popsaným Lorenzem, který je založen na druhově specifickém učení, doprovázeném chováním, se kterým je citové přilnutí spojeno (Kulíšek, 2000).

- **Pro zájemce:**

Ukázka imprintingu u kachen: https://www.youtube.com/watch?v=ihh1xBXwt_0

Dalším inspirativním zdrojem pro Bowlbyho byly psychologické experimenty Harryho Harlowa s opičkami. Výsledkem experimentů bylo zjištění, že pouze biologické uspokojování není tím stěžejním faktorem, ale dostupnost a přítomnost osoby, která umožňuje vytvoření citového pouta (Kulíšek, 2000). V situacích, kdy se dítě cítí ohroženo či zneklidněno, vyhledává a udržuje blízkost s pečující osobou.

- **Pro zájemce:**

Experimenty s opičkami: <https://www.youtube.com/watch?v=OrNBEhzjg8I>

Opičky jsou po narození odebrány a je jim nabídnuta náhradní matka, jedna je drátěná a poskytuje potravu a druhá se více přibližuje opravdové matce, obalená kožešinou. Sleduje se reakce mláděte.

K zamyšlení:

Zamyslete se nad svým raným dětstvím, jaké pocity, asociace, vzpomínky se vám vybaví?

Typy citové vazby

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Přibližně mezi 7.-8. měsícem si dítě vytváří silnou citovou vazbu k pečující osobě. Ta se vyznačuje tím, že dítě dává najevo silnou nelibost, pokud tato osoba není přítomna. Pečující osobu následuje, vyhledává s ní fyzický kontakt. Do zhruba 1,5 roku si dítě vytváří citovou vazbu i k jiným známým osobám, ale preference jedné pečující osoby je zřejmá. Výzkumy také poukazují na to, že čím je počet osob, k nimž se dítě připoutalo vyšší, tím je citová vazba k matce intenzivnější.

Poznámka:

V tomto období se objevuje tzv. separační úzkost (7.-18. měsíc) i strach z cizích lidí. Pojímáme je jako dvě odlišné, byť příbuzné formy chování. V prvním případě se dítě snaží přibližovat nebo zůstat u člověka, u kterého se cítí v bezpečí. Ve druhém případě se dítě snaží uniknout ze situace či od objektů, které mu připadají ohrožující či znepokojující.

- Pokud citová vazba vzniká kolem 7. měsíce, jak důležité je období prvních 6. měsíců života dítěte?

Odpověď: Nelze opomenout důležitost období před vznikem citové vazby. Lze je popsat do několika fází. Vytváření citového pouta se děje na základě reciproční interakce mezi pečující osobou a dítětem:

- Fáze před vznikem citové vazby (do 3. měsíců)- v tomto období je důležitý fyzický kontakt, který se děje prostřednictvím kojení, objímání. Dítě poutá pozornost matky pláčem, později úsměvem, očním kontaktem.
- Fáze zárodků citového přilnutí (4.-6.měsíc)- dítě začíná rozlišovat známé tváře od cizích, ale uvědomuje si je pouze v jejich přítomnosti. Dle některých autorů lze nahradit rodiče adoptivním bez vážnějších vývojových následků (Colinová, 1996, Langmeier, Matějček, 1974).
- Fáze vyhraněného citového přilnutí (kolem 7.měsíce)- dítě pečující osobu vyhledává, přibližuje se, protestuje, když se vzdaluje. Separace od matky v tomto období může mít nejtěžší následky.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Někteří autoři hovoří i o důležitosti prenatálního období, kdy na plod mají vliv nejen hormonální a neurochemické vlivy, ale také vztah matky k dítěti a její chování (chtěné/nechtěné těhotenství, teratogeny..) (Kulíšek, 2000).

V období mezi druhým a třetím rokem si dítě začíná vytvářet mentální reprezentaci citové vazby k blízkým osobám a zároveň si formuje pocit vlastní hodnoty. S vývojem řeči a také percepčních a kognitivních schopností se tyto mentální reprezentace rozšiřují a stabilizují (Bowlby, 2010).

Ainsworthová (in Bowlby, 2010) na základě rozsáhlého empirického výzkumu „Strange situation experiment“ založeném na přímém pozorování interakce „matka-dítě“ a na rozhovorech s rodiči, popsala tři typy citových vazeb:

1. Jistá vazba navozující pocit bezpečí.

Pečující osoba je pro dítě přítomná a dostupná, umí správně reagovat i na drobné signály, které k ní dítě vysílá a správně tak naplňovat jeho potřeby. Když ho matka opustí, je rozrušené a po návratu ji vítá a lehce se nechá uklidnit. V běžném populačním vzorku je asi 55 – 65% bezpečně navázaných dětí.

2. Nejistý-vyhýbavý typ.

Pečující osoby těchto dětí jsou „citově nepřítomné“, nevnímavé vůči dítěti, reagují na dítě odmítavě. Děti se jeví jako nezávislé a sebevědomé, bez problému navazující kontakt s cizími osobami. Když matka odejde, začne dítě brečet, během okamžiku se však nechá utiшит cizí osobou a pokračuje v hraní. Jakmile se matka vrátí, dítě se k ní přiblíží, ale nechce se nechat zvednout a nedívá se jí do tváře. Příliš se na matku úzkostně „nelepí“, naopak se může vůči ní chovat agresivně. Neustále se něčeho dožaduje, mnohem častěji, než bezpečně připoutané dítě. Asi 25% dětí vykazuje tento typ vazby (Brisch, 2011).

3. Nejistý-odmítavý/ambivalentní typ.

Vztah k dítěti se vyznačuje nejednotností v projevech (nedůsledný, nespolehlivý pečovatel), někdy pečující osoby naplňují potřeby dítěte, někdy nikoliv. Chovají se dle svých pocitů a nereflktují empaticky potřeby dítěte. Děti velmi těžce prožívají odchod matky, ale i její

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

návrat. Na jedné straně chtěly matku zpátky, ale po návratu matky při uklidňování kladou odpor, kopou a nedají se lehce utiшит. Chovají se ambivalentně, chaoticky. V běžné populaci se vyskytuje asi 5 – 15% takovýchto dětí.

Mainová a Solomon (in Main, Hesse, Hesse, 2011) později doplnily typy citových vazeb o čtvrtý typ:

4. Nejistý- dezorganizovaný typ.

Děti se chovají dezorganizovaně a dezorientovaně po tom, co se matka vrátí do místnosti. Pohybují se dokola, směrem k matce, vzápětí hned od ní. Projevuje se u nich stav „zamrznutí“, extrémního vzrušení i chaotického chování. Přítomnost pečující osoby u nich způsobuje alarm a negativní očekávání, bez ohledu na to, jak se osoba chová (Vrtbovská, 2010). Objevují se u dětí s traumatizujícími zkušenostmi.

Poznámka:

Zvláštní skupinku tvoří děti, které nemají „žádný attachment“. Jedná se o děti, které první tři roky prožily v ústavní výchově a i tam zažily střídání pečovatelů. Takové dítě je zaměřeno na krátkodobé uspokojování potřeb a pocitů dočasného bezpečí (Vrtbovská, 2010).

Pro zájemce:

Typy citové vazby v experimentu: <https://www.youtube.com/watch?v=PnFKaaOSPmk>

Experiment spočívá v separaci matky od dítěte v neznámém prostředí a v pozorování reakce dítěte po opuštění matkou a při příchodu matky.

Poznámka:

V posledních letech se objevují výzkumy zaměřující se na dopady vazeb z raného dětství na vztahy, které děti navazují mimo rodinu, konkrétně na vztahy dítěte a učitele. Dosavadní výzkumy zjistily, že žáci mají tendenci opakovat kvalitu vztahů z primární rodiny ve vztahu „dítě-učitel“. Děti z bezpečných vazebných vztahů byly popisovány jako zvědavé, dychtivé k učení, v kolektivu oblíbené (O'Connorová, McCartneyové, 2006).

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Vazebné chování přetrvává i do mladšího školního věku, ale není tak naléhavé. Pokud se dítě cítí nejisté, nedaří se mu, tak vyhledá pečující osobu či fyzický kontakt s ní.

V průběhu dospívání se vazebné chování mění. Jednak se objevuje sexuální přitažlivost k vrstevníkům a jednak se mohou objevit dospělé osoby, které zastíní důležitost pečujících osob (případně náboženské či politické skupiny či instituce). U většiny ale citové pouto k rodičům přetrvává, zřetelná je vazba matka-dcera, jejichž vztah ovlivňuje postavení dcery v sociálním životě.

Důsledky poruch vztahových vazeb

Pokud si dítě nevytvořilo bezpečné citové pouto v raném dětství, pak může vykazovat některé z následujících symptomů:

- Nedokáže důvěřovat druhým.
- Drží si ostatní od těla.
- Je odpojené od svých pocitů, někdy do té míry, že nevnímá bolest.
- Má problémy s empatií.
- Je rezistentní vůči pochvalám i napomenutím.
- Je zvýšeně citlivé na stres, ztrátu, změny.
- Nese si v sobě pocit nemilovnosti.
- Má problém převzít odpovědnost za své chyby.

V případě vážných poruch attachmentu se objevují u dítěte následující symptomy:

- vyhýbá se očnímu kontaktu,
- nerozlišuje náklonnost k blízkým a cizím osobám,
- nedostatek citu k rodičům,
- destruktivní chování k věcem, ostatním i k sobě,
- kruté chování ke zvířatům,
- lhaní, primární lhaní i v situacích, kdy pravda je zcela zřejmá,

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

- přetrvávající nesmyslné otázky,
- nenormální „lepení se“ na rodiče nebo jiné osoby, požadavky a příkazy,
- nízká schopnost kontrolovat impulsy,
- poruchy učení,
- neschopnost vztahovat k sobě příčiny a následky,
- nerozvinuté vědomí, sebereflexe, vhled,
- slabé vztahy s vrstevníky,
- vyžaduje pozornost nevhodnými způsoby, v nepřiměřeném množství,
- školní výkon bývá pod úrovní skutečné kapacity, chybí motivace,
- nenormální sexuální chování (Vrtbovská, 2010, str. 70).

Sociálně patologické jevy a vztahová vazba

Attachment vytváří základnu pro vytváření pozdějších komplexních vztahů.

Dle Lamotta a Pfaflina (2008) je vztah základním ochranným faktorem před psychickým onemocněním a antisociálním chováním. Pokud ovšem dojde k traumatizaci či zanedbání, což naruší výstavbu bezpečné vztahové vazby, může pak dojít k narušení regulace emocí, náchylnost ke vzrušivosti ve stresových situacích, nižší schopnost mentalizace. Z výzkumu vyplývá, že u drogově a alkoholově závislých se častěji vyskytuje nejistý typ vztahové vazby.

Několik výzkumů také odhaluje souvislosti mezi narušenými, nejistými typy vztahových vazeb a antisociálním chováním a kriminalitou. Sleduje se i souvislost mezi narušenou vztahovou vazbou a poruchami osobnosti, které mohou být chápány z určitého pohledu jako poruchy vazby (Maierová, 2014).

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Jak již naznačují důsledky či symptomy charakterizující nejisté a narušené vztahové vazby, objevuje se zde souvislost s poruchami chování. U dítěte se na základě nejisté vztahové vazby vytváří generalizovaná úzkost a nedůvěra jak k sobě, tak i k ostatním.

Pro zájemce:

Zde naleznete jeden z výzkumů zaměřující se na nejistou vztahovou vazbou jako prediktor poruch chování:

<http://worldofresearches.com/ajps/articles/AJPS,2,%201,%201-6,%202013.pdf>

Možnosti nápravy

Dítě s poruchou citové vazby potřebuje stabilní citové prostředí, proto náprava nemůže probíhat bez motivace a spolupráce pečujících osob (ať již to jsou biologičtí nebo náhradní rodiče). Proces nápravy citového pouta je mnohdy dlouhodobý a výsledky se dostávají pozvolna. Proto je nutná podpora pečujících osob ze stran profesionálů.

Významnými aspekty v nápravě jsou:

- Pocit přijetí,
- dostupnost,
- sdílení emocí,
- trávit s dítětem čas na společných aktivitách,
- založit rituály, pravidelné aktivity.

Lze využít také některých forem psychoterapie.

- **Dyadická vývojová psychoterapie:**

Terapeut pracuje s pečovateli i s dítětem. Pečovatelům pomáhá se naladit na vnitřní prožívání dítěte, být empatický a trpělivý vůči potřebám dítěte, podporuje komunikaci s ním, získání vzhledu a sebereflexe a snaží se, aby rodič dospěl k bezpodmínečnému přijetí dítěte. Dítěti terapeut dává možnost vnímat sebe sama tak, jaké doopravdy je. Prostřednictvím vzájemné zkušenosti z interakce „terapeut-dítě“ a posléze „pečovatel-dítě“ pomáhá dítěti

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

získat nové zážitky, novou a lepší zkušenost, aby mohlo začít vnímat a myslet jinak a získat důvěru v bezpečný citový vztah (Vrtbovská, 2010).

- **Pesso Boyden System Psychomotor (PBSP):**

Terapie je zaměřená na dospělé klienty a cílem je naplnit deficitní vývojové potřeby a tím dokončit proces cesty k dospělé autonomii, zralosti a štěstí (Vrtbovská, 2010). Podstatou je vytvořit léčivý attachmentový vztah mezi klientem a terapeutem, který bezpečně klienta doprovodí na cestě k sobě samému. Původní traumatický záznam v klientově paměti je v průběhu terapie nahrazen alternativní, novou zkušeností.

Pro zájemce:

Pokud byste se chtěli dozvědět o možnostech terapie více, zde je doporučená literatura:

Albert Pesso, Diane Pesso-Boyden, Petra Vrtbovská, *Úvod do Pesso Boyden System Psychomotor* (PBSP v kontextu teorie attachmentu a neurobiologie), Tišnov 2009.

Jako další možnost léčby poruch attachmentu můžeme zmínit metodu Watch, Wait and Wonder (dívej se, čekej a žasni), která podporuje komunikaci mezi rodiči a dítětem. Podstata je v nečinném, ale účastném pozorování dítěte, které si samo hraje. Rodič se pouze dívá a reaguje na podněty, které dítě samo iniciuje směrem k němu. Podporuje rodičovskou citlivost, schopnost reagovat na dítě a jeho prožívání a zároveň vnímat své emoce vůči dítěti. Metoda není vhodná u dětí s dezorganizovaným typem vazby (Ježková, 2013).

Pro zájemce:

Zde naleznete více informací o této metodě:

https://www.waimh.org/Files/Signal/Signal_2006_14_2.pdf

Kontrolní otázky:

1. Co znamená termín „attachment“?
2. Popište typy citové vazby?
3. Kdy dochází ke vzniku citové vazby u dítěte?

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

4. Jaké jsou dopady nejisté citové vazby a proč je zde souvislost s výskytem sociálně-patologických jevů?

Základní literatura:

BOWLBY, John. 2010. Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem. Vyd. 1. Praha: Portál, 356 s. ISBN 978-807-3676-704.

BOWLBY, John. 2012. Odloučení: kritické období raného vztahu mezi matkou a dítětem. Vyd. 1. Překlad Ivo Müller. Praha: Portál, 399 s. ISBN 978-802-6200-765.

BRISCH, K. H. Bezpečná vztahová vazba. Attachment v těhotenství a prvních letech života. Trenčín, Vydavatelstvo F.

COLIN, V.L. 1996. Human attachment. New York. McGraw-Hill.

JEŽKOVÁ, Zuzana. Attachment: o důležitosti citového pouta v životě, o jeho poruchách a léčení. Šance dětem [online]. 2013 [cit. 2014-01-24]. Dostupné z WWW: <http://www.sancedetem.cz/srv/www/content/pub/cs/clanky/attachment-o-dulezitosti-citoveho-pouta-v-zivote-o-jeho-poruchach-a-leceni-89.html>

KULÍŠEK, Petr. 2000. Problémy teorie raného citového přilnutí (attachment). *Československá psychologie*. Praha: Psychologický ústav AV ČR, roč. 44, č. 5.

O'CONNOR, Erin a MCCARTNEY, Kathleen. Testin Association Between Young Children's Relationships With Mothers and Teachers. *Journal of Educational Psychology*, 2006, 98 (1): 87-98.

MAIN, Mary, HESSE, Erik a HESSE, Siegfried. Attachment theory and research: Overview with suggested applications to child custody. *Family Court Review*, 2011, 49 (3): 426-463.

MAIEROVÁ, Eva. 2014. *Poruchy Osobnosti A Vztahová Vazba U Patologických Hráčů*. Disertace. Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra psychologie. Vedoucí práce Michal Miovský.

VRTBOVSKÁ, Petra. 2010. *O ztraceném dítěti: attachment, poruchy attachmentu a léčení*. Praha: Natama, 2010, 120 s. ISBN 978-80-86620-20-6.

Internetové zdroje:

<http://www.sancedetem.cz/srv/www/content/pub/cs/odborna-knihovna/problemy-teorie-raneho-citoveho-prilnuti-attachment-20503.html>

Studijní text k projektu

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

[https://kramerius.lib.cas.cz/search/i.jsp?pid=uuid:5cec0735-420f-11e1-1586-](https://kramerius.lib.cas.cz/search/i.jsp?pid=uuid:5cec0735-420f-11e1-1586-001143e3f55c#periodical-periodicalvolume-periodicalitem-page_uuid:5cec074b-420f-11e1-1586-001143e3f55c)

[001143e3f55c#periodical-periodicalvolume-periodicalitem-page_uuid:5cec074b-420f-11e1-](https://kramerius.lib.cas.cz/search/i.jsp?pid=uuid:5cec0735-420f-11e1-1586-001143e3f55c#periodical-periodicalvolume-periodicalitem-page_uuid:5cec074b-420f-11e1-1586-001143e3f55c)

[1586-001143e3f55c](https://kramerius.lib.cas.cz/search/i.jsp?pid=uuid:5cec0735-420f-11e1-1586-001143e3f55c#periodical-periodicalvolume-periodicalitem-page_uuid:5cec074b-420f-11e1-1586-001143e3f55c)